

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті наводяться дані емпіричного дослідження, присвяченого вивченню динаміки психічних станів та їх особливості в учнів першого та третього класів. Виявлено, що протягом навчання у початковій школі зберігається високий рівень тривожності, хоча рівень фрустрації дещо знижується. Показано, що основними чинниками виникнення негативних психічних станів у молодших школярів є: загальне негативне емоційне самопочуття від перебування в школі; проблеми у взаємостосунках з учителем та однокласниками; незадоволеність власною навчальною діяльністю та собою. Виявлено статеві відмінності у виявах негативних психічних станів: дівчатка більш фрустровані та тривожні, ніж хлопчики.

Ключові слова: *молодший шкільний вік, психічний стан, тривожність, фрустрація*

В статтє приводятся данные эмпирического исследования, посвященного изучению динамики психических состояний и их особенностей у учеников первого и третьего классов. Выведено, что в процессе учебы в начальной школе сохраняется высокий уровень тревожности, хотя уровень фрустрации несколько снижается. Показано, что основными факторами возникновения негативных психических состояний у младших школьников являются: общее негативное эмоциональное самочувствие от пребывания в школе; проблемы во взаимоотношениях с учителем и одноклассниками; недовольство собственной учебной деятельностью и собой. Выведены половые отличия в проявлениях негативных психических состояний: девочки более фрустрированы и тревожные, чем мальчики.

Ключевые слова: *младший школьный возраст, психическое состояние, тревожность, фрустрация*

To the article data of the empiric research sanctified to the study of dynamics of mental conditions and their feature for the students of the first and third classes are driven. It is educed, that in the process of studies at initial school the high level of anxiety is saved, the level of frustration some goes down although. It is shown that the basic factors of origin of negative mental conditions for junior schoolchildren it is been: common negative emotional feel from a stay at school; problems in mutual relations with a teacher and class-mates; dissatisfaction by own educational activity and by itself. Sexual differences are educed in the displays of negative mental conditions: girls more фрустрированы and anxious, than boys.

Keywords: *midchildhood, mental condition, anxiety, frustration*

Актуальність проблеми дослідження. Всебічний розвиток і виховання підростаючого покоління — не лише завдання, а й обов'язкова умова побудови нового гуманно-демократичного суспільства, що стосується основних проблем, пов'язаних з розбудовою державності України. Вирішення цього загального завдання реалізується через формування духовно та фізично здорової людини. В умовах нестабільного сьогодення з його соціально-економічними негараздами, невпевненістю в завтрашньому дні, ростом насилля у суспільстві все частіше розвиток дитини супроводжується переживаннями негативної модальності, що дегармонізує становлення особистості.

Стан розробки проблеми. Психічні стани, як базове поняття, стали вперше предметом системного наукового аналізу у дослідженнях М. Д. Левітова. Окремим проблемам психічних станів особистості присвячені праці багатьох інших вітчизняних, а також зарубіжних вчених-психологів (Л. Берковітц, В. М. Бехтерев, В. К. Вілюнас, Б. І. Додонов, К. Ізард, Є. П. Ільїн, Т. С. Кириленко, О. Г. Ковальов, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, С. О. Ставицька, Т. Х. Шінгаров, О. Я. Чебикін, П. М. Якобсон та ін.). У психолого-педагогічній літературі висвітлено зміст та підходи до класифікації психічних станів особистості (В. О. Ганзен, Г. Б. Леонова, А. О. Прохоров, Ю. Є. Сосновікова, В. М. Юрченко); вивчено особливості розвитку емоційної сфери у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (Л. А. Венгер, О. В. Запорожець, В. К. Котирло, В. С. Мухіна, О. Л. Кононко); описано особливості негативних психічних станів у дітей з невротичними проявами (М. І. Буянов, О. І. Захаров, Х. Р. Копистянська та ін.). Негативні психічні стани молодших школярів досліджувалися психологами О. Л. Венгером, Т. П. Гавриловою, О. К. Дусавицьким, С. В. Крюковою, І. М. Нікольською, А. М. Прихожан, Т. П. Смірноюю, Н. П. Слободяник, Л. М. Співак та ін. Зокрема, проведено науковий аналіз станів тривоги (В. М. Астапов, Ф. Б. Березін, А. В. Мікляєва), страху (Н. Ю. Максимова, О. М. Скляренко, К. Томкінс), агресії (К. Ізард, А. А. Реан, Д. Патерсон) та ін. Проте до цього часу немає чіткої класифікації, системного аналізу генези та особливостей розвитку негативних психічних станів в учнів початкових класів, відсутні конкретні, науково обґрунтовані рекомендації щодо їхньої комплексної корекції та профілактики.

У прикладному аспекті сфера вивчення психічних станів є мозаїчною картиною різноманітних фактів, окремих методик, підходів і положень, розроблених у рамках окремих галузей психології: праці та інженерної психології, психології спорту і медичної психології. Різноплановість і фрагментарність досліджень зумовлюють наявність різноманітних «білих плям» щодо складу, структури, механізмів, детермінації і функцій станів, у розробленні діагностичних методик.

Такий рівень розробленості проблеми психічних станів не сприяє розвитку досліджень у цій галузі психології. Він також свідчить і про те, що спроби розв'язання загальнопсихологічних і окремих прикладних питань у рамках існуючих підходів виявились недостатньо ефективними і поки що не привели до створення відповідної теорії психічних станів. Одним з таких окремих психологічних питань є проблема вивчення психічних станів у віковому аспекті – їх місце і роль у розвитку і формуванні особистості, впливові на провідний тип діяльності на певному віковому етапі.

Мета дослідження: з'ясувати особливості психічних станів дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети і реалізації завдань дослідження нами проводилося емпіричне вивчення психічних станів молодших школярів.

З метою дослідження психічних станів молодших школярів були використані наступні методики: 1) методика «Вимірювання рівня тривожності Тейлора» (адаптована Т.А. Немчиновим); 2) методика «Оцінка рівня шкільної тривожності Філліпса»; 3) «Проективна методика для діагностики шкільної тривожності» А.М. Прихожан; 4) «Шкала особистісної тривожності» А.М. Прихожан; 5) методика

експрес-діагностики рівня особистісної фрустрації (В.В.Бойко); 6) малюнковий тест «Дім. Дерево. Людина» (БДЛ).

У дослідженні взяли участь учні ЗОШ № 3 м. Боярки. Дослідженнями було охоплено 30 учнів першого класу і 30 учнів третього класу. За статевими відмінностями групи поділялися наступним чином: у першому класі – 18 хлопчиків і 12 дівчаток; у третьому класі – 14 хлопчиків і 16 дівчаток.

На основі дослідження за вищезазначеними методиками було виявлено основні чинники виникнення шкільної тривожності і розвитку у дітей молодшого шкільного віку та критерії рівнів її розрізнення; охарактеризовано форми і показники прояву; визначено співвідношення значущих аспектів шкільного життя молодших школярів, пов'язаних з виникненням негативних емоцій; встановлено рівень самооцінювання фізичного, інтелектуального й емоційного самопочуття першокласників та третьокласників; проаналізовано динаміку шкільних тривог учнів першого та третього класів.

Для встановлення співвідношення основних систем навчальної взаємодії, які є причиною формування особистісної тривожності впродовж всього періоду початкового навчання, ми використали методичку-опитувальник А.М.Прихожан. Результати дослідження представлені в табл. 1.

Таблиця 1 - Динаміка тривожності впродовж початкового періоду навчання (середні значення)

Показники	1 клас	3 клас
Шкільна тривожність	14,55	15,44
Міжособистісна тривожність	15,73	17,05

Отримані результати свідчать про загальну тенденцію зростання значущості кожного з двох основних компонентів (форм прояву) особистісної тривожності від першого до третього класу. Перше місце у цих класах посідає міжособистісна тривожність, друге – шкільна. Можна зробити висновок, що найзначущою системою, яка визначає емоційне самопочуття учня початкової школи і спричиняє виникнення в нього певних психічних станів, є система міжособистісної взаємодії, що включає стосунки з учителем, однокласниками, батьками.

Якісний аналіз змістової сторони отриманих даних показав, що у молодших школярів виникнення і закріплення певних психічних станів зумовлюється емоційним неблагополуччям в основних системах навчальної взаємодії, зокрема, виникненням та тривалим чи постійним переживанням емоцій негативної модальності – таких як страх, хвилювання, напруга, роздратування тощо. Отримані дані дають змогу стверджувати, що неблагополуччя дитини навіть в одній системі навчально-соціальної взаємодії негативно впливає на всі інші сфери життєдіяльності молодшого школяра і зумовлює затримки чи певні відхилення в розвитку його особистості.

Крім цього, ми порівняли результати, одержані за методикою експрес-діагностики рівня особистісної фрустрації (В.В.Бойко), учнів першого та третього класів. Виявилось, що учні першого класу мають значуще вищі показники фрустрації, ніж учні третього класу (табл. 2).

Дані таблиці 2 показують, що високий рівень вираженості особистісної фрустрації є лише у 3,3% учнів першого класу, у третьому класі жоден учень не має високого рівня особистісної фрустрації. Виявлено відмінності і за середнім та низьким рівнем вияву особистісної фрустрації: в учнів третього класу переважає низький рівень, а 30% характеризуються середнім рівнем фрустрації. Учні першого класу теж у більшості своїй мають низький рівень особистісної фрустрації, але разом з тим 36,7% учнів мають середній рівень, а 3,3% - високий рівень. Існують певні відмінності між рівнями вираженості особистісної фрустрації у хлопчиків і дівчаток. Це стосується середнього рівня особистісної фрустрації в учнів першого класу: середнім рівнем характеризуються 34,2% хлопчиків та 35,9% дівчаток; а також низького рівня: у хлопчиків 62,6%, у дівчаток 59,3%. З'ясування рівня значущості відмінності неможливе через незначну кількість вибірки.

Таблиця 2 - Динаміка рівня особистісної фрустрації впродовж початкового періоду навчання (у %)

Рівень	1 клас		3 клас	
	хлопчики	дівчатка	хлопчики	дівчатка
Високий	3,2	3,8	0	0
Середній	34,2	35,9	24,0	33,0
Низький	62,6	59,3	76,0	67,0

У третьому класі ні дівчатка, ні хлопчики не виявили високого рівня особистісної фрустрації. Визначено відмінності між хлопцями та дівчатами щодо середнього рівня особистісної фрустрації (24,0% у хлопців проти 33% у дівчаток), а також щодо високого рівня – у хлопчиків – 76% , у дівчаток – 67%.

При інтерпретації тесту «Дім-Дерево-Людина» ми отримали дані за симптомокомплексами, які представлені у табл. 3.

Таблиця 3 - Рівні вираженості симптомокомплексів (у %)

Симптомокомплекс	Високий	Середній	Низький
Незахищеність	-	24	76
Тривожність	7	17	76
Недовіра до себе	-	24	76
Почуття неповноцінності	-	14	86
Ворожість	-	21	79
Конфліктність (фрустрація)	-	21	79
Труднощі спілкування	-	17	83
Депресивність	-	24	76

Аналізуючи дані за симптомокомплексами, ми побачили деякий взаємозв'язок рівня тривожності, ступеня вираженості конфліктності і труднощів спілкування, а саме у дітей з високим і підвищеним рівнем тривожності спостерігаються труднощі в спілкуванні, які з'являються, можливо, в результаті конфліктності.

За результатами нашого дослідження тривожності за методикою Тейлора встановлено, що у досліджуваних першого класу високий рівень і схильність до високого рівня тривожності (табл. 4).

Як видно з таблиці 4, в досліджуваних першого класу переважає високий рівень тривожності і схильність до високого рівня. Дані показники характеризують загальну тривожність молодших школярів. Їхня тривожність може стосуватися навчання і стосунків у школі, а може бути проявом рис особистості. Але високий рівень тривоги може негативно впливати на успішність навчання, міжособистісні стосунки і становлення особистості. Це свідчить про те, що в класному колективі першого класу панує атмосфера напруження, страху, дискомфорту.

Таблиця 4 - Рівні тривожності в досліджуваних (у %) (n = 60)

Рівень тривожності	1 клас		3 клас	
	Хлоп.	Дівч.	Хлоп.	Дівч.
Високий	43,5	48,3	66,7	69,8
Середній (з тенденцією до високого)	50,4	47,8	26,8	35,4
Середній (з тенденцією до низького)	6,1	3,9	0	0
Низький	0	0	6,5	4,8

В обстежуваних третього класу також виявлено високий рівень тривожності. У них переважає високий і схильність до високого рівня тривожності. Порівняно з досліджуваними першого класу, в третьому класі жодної дитини не виявлено з середнім рівнем тривожності з тенденцією до низького і в 5,20% - низький рівень тривоги. Це означає, що 68,40% дітей відчувають напругу, страх в школі (виконання завдань, оцінювання) і вдома (стосунки з батьками, однолітками). Такий високий рівень тривожності може негативно впливати на всі сфери молодших школярів. Можливо, що більшість досліджуваних у класі приховує свій страх, намагається бути спокійним.

Результати, що містяться в таблиці, свідчать про наявність певних відмінностей між хлопчиками і дівчатками у вияві високого рівня тривожності. Такі самі відмінності виявлено і в проявах середнього (з тенденцією до високого) рівня тривожності у хлопчиків та дівчаток. Це означає, що дівчатка протягом навчання у школі мають вищий рівень тривожності, ніж хлопці. Разом з тим, існує тенденція до зростання рівня тривожності протягом навчання у школі, що можна пояснити зростанням значущості негативних чинників шкільного життя, а також негативних подій, що відбуваються в сім'ї і пов'язані з успішністю/неуспішністю навчання дітей у школі. Школа стає для дітей стресогенним чинником, а це, у свою чергу, може негативно впливати на всі сфери життя молодших школярів.

У результаті дослідження рівня шкільної тривожності за методикою Філліпса, виявилось, що у більшості молодших школярів підвищений рівень тривожності пов'язаний із переживанням соціального стресу, проблемами і

страхами у стосунках з вчителями. У 46,1% досліджуваних виявлено страх невідповідності очікуванням оточуючих (табл. 5).

Як видно з таблиці 5, майже у 46,1% відчувають тривогу з приводу оцінок, які дають інші люди, дуже бояться негативних оцінок їхньої особистості, поведінки. 46,10% молодших школярів мають підвищений рівень тривожності в школі. Це означає, що діти знаходяться несприятливому емоційному стані, пов'язаному з різними формами включення в життя школи. Крім того, дані свідчать про те, що в колективі для більшості учнів немає сприятливих умов для соціальних контактів, особливо з однолітками. У 38,4% дітей підвищений рівень фрустрації потреби в досягненні успіху. Це означає, що ця частина учнів перебуває на несприятливому психічному тлі, яке заважає розвивати свої потреби до успіху, досягненню бажаних результатів. У 46,1% досліджуваних виявлено підвищений рівень страху самовираження. Діти можуть переживати негативні відчуття, які пов'язані з необхідністю саморозкриття, представленням себе іншим. Підвищений рівень страху ситуації перевірки знань виявлено в четвертій частині учнів. Це свідчить про те, що більшість дітей в класі не відчувають сильної тривожності з приводу перевірки їхніх знань. Низький рівень тривожності, пов'язаний з низьким фізіологічним протистоянням стресу, виявлено в 46,1% молодших школярів.

Таблиця 5 - Рівень шкільної тривожності та її прояви в різних сферах життєдіяльності досліджуваних першого класу (n=30)

Фактори	Низький	Середній	Підвищений	Високий
Загальна	15,3	30,7	46,1	7,6
Тривожність у школі	30,7	15,3	46,1	7,6
Переживання соціального стресу	15,3	7,6	69,2	7,6
Фрустрація потреби в досягненні успіху	30,7	23,0	38,4	7,6
Страх самовираження	30,7	7,6	46,1	15,3
Страх ситуації перевірки знань	53,8	7,6	23,0	15,3
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	23,0	7,6	23,0	46,1
Низьке фізіологічне протистояння стресу	46,1	7,6	23,0	23,0
Проблеми і страхи в стосунках з вчителем	15,30	7,6	61,5	15,3

Це означає, що більшість учнів класу має нормальну пристосованість до ситуацій стресогенного характеру. В 61,5% дітей виявлено підвищений рівень тривожності, який стосується проблем і страхів у стосунках з вчителями. Це означає, що діти відчувають дискомфорт і страх у стосунках з вчителем, можливо, вчитель сам створив такі умови. Це може негативно впливати на успішність навчання в школі.

В ході дослідження за даною методикою, виявилось, що в 42,1% учнів третього класу наявний підвищений рівень шкільної тривожності (табл. 6).

Таблиця 6 - Рівень шкільної тривожності та її прояви в різних сферах життєдіяльності досліджуваних третього класу (у %) (n = 30)

Фактори	Низький	Середній	Підвищений	Високий
Загальна	10,5	52,6	36,8	0,0
Тривожність у школі	26,3	26,3	42,1	5,2
Переживання соціального стресу	10,5	52,6	31,5	5,2
Фрустрація потреби в досягненні успіху	26,3	36,8	31,5	5,2
Страх самовираження	15,7	26,3	31,5	31,5
Страх ситуації перевірки знань	15,7	26,3	21,0	36,8
Страх невідповідності очікуванням оточуючих	26,3	15,7	36,8	21,0
Низьке фізіологічне протистояння стресу	42,1	36,8	15,7	5,2
Проблеми і страхи в стосунках з вчителем	6,3	36,8	31,5	5,2

Як видно з таблиці 6, у 36,8% дітей виявлено підвищений рівень загальної тривожності. У 42,1% обстежуваних виявлено підвищений рівень тривожності в школі. Ця частина дітей переживає негативний емоційний стан, що пов'язаний із включенням до життя школи. У 31,5% учнів виявлено підвищений рівень переживання соціального стресу. Ці учні переживають емоційний стан, який є несприятливим для розвитку соціальних контактів. Також у 31,5% молодших школярів виявлено підвищений рівень фрустрації потреби в досягненні успіху. Дана частина дітей перебуває на психічному тлі, яке не дозволяє розвивати свої потреби в досягненні успіху. У 31,5% дітей виявлено високий рівень і ще в 31,50% підвищений рівень страху самовираження. Учні відчувають негативні емоційні переживання з приводу саморозкриття, демонстрації своїх здібностей. У 36,8% досліджуваних виявлено високий страх ситуації перевірки знань. Ці діти переживають тривогу з приводу перевірки їхніх знань, досягнень, можливостей. У 36,8% школярів виявлено страх невідповідності очікуванням оточуючих. Діти орієнтуються на значущість інших в оцінці своїх вчинків і думок, очікують негативних оцінок. Низький рівень тривожності, пов'язаний з фізіологічним протистоянням стресу, виявлено 42,1% обстежуваних. Це означає, що більшість учнів класу має пристосованість до ситуацій стресогенного характеру. У 31,5% дітей виявлено підвищений рівень тривожності, який стосується проблем і страхів у стосунках з вчителями. Більшість учнів третього класу з цього приводу не відчувають страхів.

У ході статистичної обробки результатів ми використовували метод рангової кореляції за Спірменом для результатів за трьома методиками: між базовими

шкалами опитувальників Прихожан і Філліпса та показниками рівнів особистісної фрустрації (В.Бойко).

Зазначимо, що виявлено високий кореляційний зв'язок між показниками шкал опитувальника Прихожан (в межах 0,58-0,67, при $p < 0,05$, $p < 0,01$, $p < 0,001$) та Філліпса (в межах 0,47-0,65, при $p < 0,05$, $p < 0,01$, $p < 0,001$).

Виявлені кореляційні зв'язки свідчать про особливості переживання тривожності в молодшому шкільному віці: загальна тривожність має високий кореляційний зв'язок з показниками проблем у стосунках з учителями, міжособистісною тривожністю та страхом невідповідності очікуванням оточуючих. Це свідчить про значущість для молодшого школяра соціальної сфери життєдіяльності та спілкування з іншими людьми. Тривога пов'язана і з оцінюванням себе та свого місця в системі соціальних зв'язків.

Одержані результати підтвердили припущення про те, що стан фрустрації пов'язаний зі страхом та тривожністю. Виключенням є відсутність зв'язків між загальною та шкільною тривожністю (за Прихожан); переживанням соціального стресу та фрустрацією потреби досягнення успіху, страхом ситуації перевірки знань, низьким фізіологічним спротивом стресу, проблемами в стосунках з вчителями (за Філліпсом); фрустрацією потреби досягнення успіху та страхом самовираження, низьким фізіологічним супротивом стресу, проблемами в стосунках з вчителями (за Філліпсом); страхом невідповідності очікуванням оточуючих та низьким фізіологічним супротивом стресу і проблемами в стосунках з вчителями та низьким фізіологічним спротивом стресу (за Філліпсом).

Висновок. Результатів дослідження свідчать про те, що частіше за все у дітей молодшого шкільного віку виявляється підвищений рівень загальної тривожності в школі, страху самовираження, страху невідповідності очікуванням оточуючих, страхів у стосунках з вчителями. Рідше в дітей виявляється фрустрація потреби в досягненні успіху та низьке фізіологічне протистояння стресовим ситуаціям.

Протягом навчання у початковій школі зберігається високий рівень тривожності, хоча рівень фрустрації дещо знижується. Схильнішими до вияву негативних психічних станів є дівчатка.

Високий рівень тривожності викликаний: поганою підготовкою до уроків; страхом виразити свої можливості, оскільки діти вважають, що вони будуть оцінені нижче, ніж їх однолітки, які показують високий рівень знань і творчості; заниженою самооцінкою; пред'явленням з боку вчителя високих вимог; домашніми неприємностями; високими вимогами батьків; недостатньою увагою і підтримкою батьків.

Таким чином, основними чинниками виникнення негативних психічних станів у молодших школярів є: загальне негативне емоційне самопочуття від перебування в школі; проблеми у взаємостосунках з учителем та однокласниками; незадоволеність власною навчальною діяльністю; незадоволеність собою як суб'єктом навчальної діяльності. Виявлено статеві відмінності у виявах негативних психічних станів: дівчатка більш фрустровані та тривожні, ніж хлопчики.

Перспективи подальших досліджень полягають у пошуку психолого-педагогічних умов, спрямованих на гармонізацію особистості та корекцію негативних психічних станів у високотривожних дітей, які включатимуть зняття

негативного впливу ситуації шкільного навчання та спілкування шляхом залучення їх до тих форм та видів соціальної активності, які дозволять підвищити самооцінку та прийняття себе, відчувати власну учбову та соціальну компетентність.

Список використаних джерел:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л.И.Божович — М.: Просвещение, 1968.- 179 с.
2. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. / А.В.Запорожец - М., 1986. — т.1. — С. 23-56.
3. Кириленко, Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т.С.Кириленко - К. : Либідь, 2007. — 253 с.
4. Ковальчук О. Виникнення тривожності у дітей та профілактика страхів / О.Ковальчук // Психолог – 2009. - №11-12, березень. — С. 22-23.
5. Ставицька С.О. Психолого-педагогічні умови подолання особистісної тривожності у дітей молодшого шкільного віку /С.О.Ставицька // Психологія на перетині тисячоліть: Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань: В 3-х т. — К.: Гнозис. — 1998. — Т.3. — С.220-227.

Отримано 17.04.2015 р.

УДК 316.614

Соснюк О.П.[°]

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, кандидат психологічних наук, доцент

Єфремова А.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, студентка 4 курс

ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО РОЗКІШ

Стаття присвячена психосемантичному дослідженню уявлень молоді про розкіш. Визначено змістовні характеристики та провідні іміджеві атрибути розкоші. Здійснено візуалізацію семантичного простору поняття «розкіш». Визначено ієрархію атрибутів розкоші в уявленнях молоді.

Ключові слова: проективна техніка «колаж», візуальні образи, інтерпретаційна схема, семантичний диференціал, розкіш

Статья посвящена психосемантическому исследованию представлений молодежи о роскоши. Определены содержательные характеристики и основные имиджевые атрибуты роскоши. Осуществлена визуализация семантического пространства понятия «роскошь». Определена иерархия атрибутов роскоши в представлениях молодежи.

Ключевые слова: проективная техника «коллаг», визуальные образы, интерпретационная схема, семантический дифференциал, роскошь